

Тема 2. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ (2 год.)

План

1. Темпоральність і історія. Специфіка історичного часу.
2. Операції над історичним часом: хронологія. Переміщення історика в часі як пізнавальний метод. Історичні часи: минуле теперішнє, минуле майбутнє і минуле минуле.
3. Операції над історичним часом: періодизація.
4. Ф.Бродель про множинність історичних часів.

Література

Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Київ: Основи, 1995–1998.

Козеллек Р. Минуле майбутнє: Про семантику історичного часу. Київ, 2005. С.23–25, 135–148, 354–375. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Koselleck_Reinhart/Mynule_maibutnie_Pro_semantyku_istorychno_ho_protseesu/

Лях С.Р. Методологія історії: класика і практика. Навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2021.

Настанови на дискусію

1.

Працюючи над категорією історичного часу, ми отримуємо можливість зрозуміти специфіку історичної науки, побачити, як саме працює думка історика.

Відчутти специфіку історичного часу допоможе обмірковування таких парадоксів:

- Така одиниця історичного часу, як століття, для істориків не обов'язково дорівнює ста рокам. Так, говорять про «довге» і «коротке» XVII століття. XIX ст. почалося у 1815 р., а закінчилося у 1914 р. XX ст. розпочалося у 1914 р., а закінчилося у 1989 р. Іван Лисяк-Рудницький писав, що в українській історії XIX століття як окремий період тривало від 1780–1790-х років до 1914 року. Оригінальну «хронологію століть» запропонував історик Джон Лукач (1924–2019): XX ст., на його думку, було коротким – воно тривало 75 років (з 1914 до 1989); XIX ст. тривало 99 років (з 1815 до 1914 р.); XVIII ст. було ще довшим – 126 років – від війни Франції і Англії (війна з Аугсбурзькою лігою) до Ватерлоо (1689–1815 рр.); XVII ст. тяглося 101 рік – від знищення іспанської Армади у 1588 р. до 1689 р., Славної революції в Англії.
- Крім року, століття і тисячоліття, історія знає таке часове визначення, як «занадто рано» і «занадто пізно». Історія знає і таку формулу, як «одночасність неодночасного» (співіснування індустріалізованих суспільств і реліктових культур народів крайньої півночі чи племен тихоокеанських островів).

2.

Пізнавальна сила історичної темпоральності – не в механічній послідовності. Французький економіст, філософ і математик Антуан Курно (1801–1877) пояснив це на прикладі двох можливих метафор історії – турів державної лотереї і шахів:

«Бюлетені виграшів державної лотереї можна вважати певною послідовністю з одиничних розіграшів, однак вони не складають історії, бо розіграші слідуєть один за одним без усякого зв'язку і без будь-якого впливу перших на наступні.

Інша справа шахи... Ця гра здатна стати метафорою, за допомогою якої можна пояснити (показати, продемонструвати) сенс темпоральності.

У шаховій грі випадкові результати гральної кості замінюються осмисленим рішенням гравця, однак при цьому замисел гравця, перехресуючись із замислом його супротивника, породжує безліч випадкових комбінацій, ми бачимо, як починають проступати умови історичного зчеплення. Розповідь про шахову партію могла би стати такою самою історією, як і будь-яка інша, – зі своїми кризами і розв'язками; адже ходи не тільки слідуєть один за одним, але й пов'язані один з одним, і в цьому сенсі кожен

хід тією чи іншою мірою впливає на серію наступних і відчуває на собі вплив попередніх...».

Наведіть свої приклади, які показують особливість історичного часового поля.

Отже, суть не в слідуванні, а у зчепленні.

Для історії недостатньо, щоб факти розташовувались у хронологічному порядку; критерієм є вплив одних фактів на інші. А цей вплив реалізується через свідомість дійових осіб, які сприймають ситуацію і адаптуються до неї залежно від своїх цілей, культури і уявлень. Історія передбачає значення, наміри, волю, побоювання, уявлення і вірування. Але історія зосереджується на вчинках (діях), наділених сенсом і цінностями, навіть тоді, коли це відбувається неусвідомлено, і люди просто адаптуються до ситуації. Та одиничність, яку так ревно відстоюють історики, є одиничністю сенсу.

Адекватне поводження з часом вимагає від історика певної школи, майстерності, професійних навичок. «Неправильне» поводження з історичним часом призводить до *анахронізму* – одного з тяжких гріхів в сучасній історіографії.

Як спрацьовує пастка анахронізму, показує Рейнгарт Козеллек на прикладі відомої картини Альбрехта Альтдорфера, написаної у 1529 р. для герцога Баварського, яка зберігається в Пінакотетці Мюнхена, – «Битва Олександра».

РЕПРОДУКЦІЯ ЦЬОЇ КАРТИНИ ВИКОРИСТАНА ПРИ ОФОРМЛЕННІ СТОРІНКИ В СЕЗН ЗНУ MOODLE.

Перси на цій картині схожі на турків, які в той момент обложили Відень, а македонці – на ландскнехтів, учасників битви при Павії. Зображення Олександра і Максиміліана накладаються одне на одне: «На площі півтора квадратних метра Альтдорфер розгортає перед нашими очима космічну панораму вирішальної битви у світовій історії, битви при Іссі, яка започаткувала у 333 році те, що ми сьогодні називаємо добою еллінізму. Із небаченою досі майстерністю Альтдорферу вдалося зобразити незліченних окремих воїнів у вигляді згуртованого військового формування; він змальовує потужне зіткнення лави вершників у панцирах і піхотинців, озброєних списами; переможний прорив македонців на чолі з Олександром, який вирвався далеко вперед; розгубленість і розсіяність, яка оволодіває персами; вичікувальну поведінку грецьких військ у засаді, які потім довершать перемогу. ...Метод, яким послуговувався Альтдорфер, є свідомим анахронізмом, до якого він вдався, щоб наочно зобразити точний перебіг минулої битви. Сьогодні, звичайно ж, набагато більше впадає в око інший анахронізм. Сьогодні ми, вдивляючись у картину в галереї Пінакотека, вважаємо, що бачимо перед собою останнього лицаря Максиміліана або ж натовп ландскнехтів у битві під Падуєю. Більшість персів з обличчя й тюрбанами схожі на турків, які в тому ж таки 1529 році, коли було написане полотно, марно намагалися взяти облогою Відень. Інакше кажучи, історична подія, увічнена Альтдорфером, була для нього певною мірою чимось сучасним... Альтдорфер, який прагнув зі статистичною суворістю зобразити історію й навів число учасників битви в десяти колонках цифр, все ж відмовився від однієї цифри, від датування року. Його битва не лише наявна в теперішньому часі, вона, здається, взагалі перебуває поза часом.

Обміняйте своїми враженнями.

Наведіть приклади власного зіткнення з проявами анахронізму.

Інтелектуали XVI ст. жили в епоху, коли чекання Страшного суду було на першому місці серед найактуальніших проблем людства. *Анахронізм*, продемонстрований в картині «Битва Олександра», мав чітку основу: усі люди до Другого пришествя вважали себе сучасниками. Відтоді багато що змінилося. Історизм дев'ятнадцятого століття, а тим більше професійна історіографія, вже ґрунтувалися на засадах гострого відчуття історичної дистанції, принципової різниці між нашим часом та історичними часами. Сучасний час несе з собою незворотні зміни і відмінності. У ментальності людей визріває розуміння часу, який є часом *прогресу*.

3.

Важливо опрацювати положення про те, що історичний час є *об'єктивованим*: історик, сам знаходячись у часі, у певному сенсі дистанціюється від своєї роботи. Цю особливість роботи історика Рейнгарт Козеллек передав за допомогою вислову «часові пласти»: *минуле*

теперішнє, минуле минуле і минуле майбутнє. Такий погляд дає змогу зрозуміти зв'язок між часовими конструкціями і феноменом історичного досвіду: для людей минулого їхнє минуле – це *простір досвіду*, і їхнє майбутнє – це *горизонт очікувань*.

Для професійного історика час – це ресурс в його майстерні. Він здійснює над ним операції:

1. Укладання хронології.

2. Періодизація.

Періодизація не є прийомом чисто технічним. Кожна періодизація є інтерпретацією! Періодизація – це спосіб сполучити, пов'язати те, що змінюється, і те, що зберігається. Періодизація дозволяє одночасно мислити неперервність і перервність: неперервність має місце всередині періодів, а перервність – між періодами. Періодизація ідентифікує спадкоємність і її порушення. Тим самим вона відкриває шлях до інтерпретації.

На прикладі техніки періодизації доречно ще раз обміркувати, що таке інтерпретація.

4.

Кожен історичний об'єкт має власну періодизацію: недоцільно дотримуватися політичної періодизації для вивчення економічного розвитку чи історії релігії, і навпаки. З іншого боку, абсолютизація феномена різних темпів розгортання процесів різного типу приводить до розкладу (розпаду) часу на безліч часів, які не мають між собою зв'язку.

Тут історики стикаються із суперечністю, яку важко розв'язати.

Одним із прикладів можливого виходу з цієї логічної проблеми є праці Фернана Броделя. Він запропонував прийом ієрархізації часів різної протяжності. У своїй знаменитій праці «Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіпа II» (1949) Бродель окремо розглядає географічний і матеріальний контекст, економіку, і політичні події. Ці три відносно взаємопов'язані і відносно незалежні об'єкти розгортаються у трьох темпоральностях – довготривалому, середньотривалому і короткочасовому часі. Фернан Бродель у своїй монографії розглядає час «великої протяжності» (середовище проживання, економічні і соціальні структури, держава, цивілізація) і «короткий час» (політичні події, події індивідуального життя людини).

Зверніть увагу: на ідею Броделя про часи різної протяжності зараз посилається кожен поважачий себе історик. Особливо часто вживається термін «структури довгої часової протяжності», «час довгої протяжності». Це пов'язано з тим, що поєднання часу і структури, розповіді і картини, структури і людських вчинків є прокляттям для істориків. А Бродель запропонував ідею, яка принаймні частково полегшує це завдання.